

Vrbiške šjme kot nemo gledališče

Boris Čekada, upokojeni strojni ključavničar – izdelovalec mask

Dežela ob reki Reki, domačini ji pravijo tudi Velika voda, je bila za raziskovalce pustnega izročila dolgo precejšnja skrivnost. Vas Vrbica je od Ilirske Bistrice oddaljena le štiri kilometre. Domačini povedo, da je bilo tam nekoč jezero, ki je usahnilo, ostale pa so vrbe, po katerih je kraj dobil ime. Tu so se očem strokovnjakov ter ljubiteljev pustnih šem in običajev dolgo skrivale vrbiške šjme, ki pa imajo dolgoletno tradicijo.

Etnologinja Helena Ložar Podlogar pravi, da so v obsežni anketi o maskah, ki jo je izvedel etnolog Niko Kuret, preden je zastavil svoje edinstveno delo Maske slovenskih pokrajin, vrbiške šjme ostale skrivnost. Vrbičani so jo dolgo hranili le zase, dokler se niso leta 1998 odločili, da se predstavijo na karnevalu na Ptuj. Danes delujejo v Kulturno-turističnem društvu Vrbišče šjme. V letu 2015 slavijo 80-letnico začetkov njihovega pustovanja.

Za pustne like Vrbice in za tiste, ki nadaljujejo pustno tradicijo, je značilno, da so se maskirali le v domačem okolju in za prebivalce svoje vasi. Različnih karnevalov in drugih pustnih sprevodov se vse do zadnjih let niso udeleževali, zato so ostali neznani in s tem izpuščen iz dozdajšnje bogate pustne strokovne literature. Vsi pustni liki so na nek način povezani z življenjem in usodami domačinov, kožna naličja so vsa izdelana doma, s posebno tehniko napenjanja razmočene ovčje kože na izoblikovan kos lesa.

Priprave na pustne dni ustvarijo med Vrbičani posebno razpoloženje. Vso šjmsko obleko namreč izdelajo sami in se pri tem strogo držijo izročila. Za izdelavo larf uporabljajo posebno tehniko, ki jo obvlada le nekaj domačinov in za katero je potrebne nemalo ročne spretnosti.

Kar pri vrbiških šjemah najbolj preseneča, je zagotovo izjemno število različnih likov, ki sodelujejo v skupini. Teh je po besedah Borisa Čekade, izdelovalca mask iz Vrbice, več kot šestdeset, zgodilo pa se je celo, da jih je bilo blizu sto. Vsak lik ima svojo zgodovino, vse je povezano z življenjem domačega okolja, z izkustvom posameznika, četudi še iz časov, ko so kot vojaki služili vojsko v italijanskih kolonijah.

Maske so nenavadne, saj za njihovo izdelavo uporabijo kože. Larfe so izdelane iz ovčje kože, ki jo namakajo v vodi, da je mehka in voljna, nato pa jo napnejo in pritrdijo na oblikovan les ter pustijo, da se osuši in tako ohrani obliko modela. V to osnovo izrežejo odprtine za oči in usta, dodajo obrvi, trepalnice, če je treba, tudi brke, nato vsak lik dobi še ustrezno poslikavo. Tisti, ki so bili posvečeni v izdelavo larf in so usvojili tehniko, vsako leto poskrbijo, da nihče od sodelujočih ne ostane brez usnjenega naličja.

Boris Čekada je danes gonilna sila Kulturno-turističnega društva Vrbišče šjme. Je upokojeni strojni ključavničar in človeku s takim poklicem bi kar težko pripisali, da se ukvarja tudi z nekoliko bolj umetniškim delom, kar izdelava vrbiških mask iz ovčjih kož zagotovo je. Z maskami se je srečal že v otroštvu in tudi doma so negovali pustno tradicijo. Danes je kot policaj vodja vrbiške povorke in v svoji funkciji ustvarja red v skupini ter skrbi, da vse teče po načrtu.

Za izdelavo značilne vrbiške maske je najprej treba izdelati kopito ali kalup. Za to uporabijo jelšev les. Najbolje je, da ga posekajo avgusta, tako da je dovolj časa za primerno sušenje. Pri izdelavi kalupa ali kopita morajo upoštevati, ali bo masko nosil moški ali ženska, vse pa je odvisno tudi od velikosti obraza. Uporabljajo ovčje kože, ki morajo biti strojene po posebnem postopku. Nekoč so kože strojili podobno kot zajčeve, čemur pravijo na meh. Ovco so slekli, podobno kot zajca, strojar pa je kožo ustrojil. Tako so dobili voljno kožo, ki so jo lahko oblikovali po kopitu oziroma kalupu. Danes so kože, ki jih strojijo, trde, lahko bi rekli pretrde za oblikovanje. Tudi če kožo zmočijo, se ne zmehča več. Trda je kot papir, morda pregroba, čeprav jo je Boris Čekada namakal več kot osem ur. Če želi narediti lik s kakšnimi dodatki na

obrazu, na primer čarovnico z bradavico na licu, je vsekakor boljša koža, ki je strojena po starem.

In zakaj se teh ne dobi več? V okolici Vrbice je veliko ovac, a vsi strojijo kože tako, da so primerne za nadaljnjo prodajo. Če sam zakolje ovco, že ve, kako mora ravnati, da dobi primerno kožo. Nabije jo na vrata, potem jo mora posoliti, da se ne zaredijo črvi in da se koža posuši. Nato z nožičem odstrani dlako in kožo namoči v vodo. Tako postane voljna in primerna za oblikovanje na kopitu. Koža je tako elastična. Notranjost obloži s platnom, da je prijetna za nošenje. Šele potem se začne pravo ustvarjanje, to je barvanje maske. Uporablja akrilne barve, ki se lahko mešajo z vodo in se hitro sušijo. Ko je maska pripravljena, ji nalepi obrvi, trepalnice in brke. Doda še elastiko in maska je pripravljena za nošenje oziroma maskiranje. Maske so zelo občutljive, zato je treba nanje zelo paziti.

Sedanji kalupi, iz katerih nastajajo maske, so iz leta 1979. Izdelal jih je pokojni oče Borisa Čekade, nekaj pa je tudi njegovih. Pokaže še kopito za izdelavo zamorca, ki so ga izdelali zgolj za to masko, saj je značilnih kar nekaj posebnosti oziroma značilnosti. To je maska kramarja, ki v sprevodu vodi kamelo.

Povsem drugače sta izdelani maski črnega in belega lovca, za kateri je bilo treba najprej izdelati primerno kovinsko konstrukcijo iz jeklene žice, na katero potem pride bela oziroma črna koža. Že maska lovca je težka, k temu pa moramo prišteti še zvonce, ki tehtajo najmanj 15 kilogramov.

Vrbiške šeme ne govorijo in se ne odkrivajo. Fantje, ki sprejmejo težje vloge, morajo imeti dobro kondicijo, sicer jih zamenjajo. Otroci v vasi so se vedno šemili, prvič pa naj bi se šeme v obliki, kakršno poznamo danes, pojavile v 30. letih prejšnjega stoletja, morda celo prej. Majhna skupinska fotografija vrbiških šem iz leta 1935 je dovolj zgovorna. Boris Čekada ima še danes spravljene živalske maske iz tega obdobja, ki so bile izdelane iz bakrene žice in oblečene. Na ogled bodo v muzeju, ki ga želijo urediti v Vrbici.

Do leta 1968 so se maskirali samo moški in polnoletni fantje, šele tega leta sta se povorki priključili dve dekleti, ker je bilo premalo fantov, da bi zapolnili vse like. Zdaj na to ne gledajo več, saj ženskam na primer dodelijo vlogo kmetice.

Med vaščani Vrbice je še vedno veliko navdušenja, da končno enkrat v letu pride tudi pustna nedelja, ko dopoldne najprej uprizorijo nemo igro sredi vasi in se nato popoldne pokažejo v pustnem sprevodu v Ilirski Bistrici. Odzovejo se še na kako povabilo drugih pustnih mest, na primer Ptuja in podobnih.

Na pepelnično sredo pripravijo v Vrbici pokop pusta in takrat se tega dogodka udeleži zelo veliko ljudi. Fantje so navdušeni, Boris Čekada pa mora poskrbeti, da je vse pripravljeno in urejeno. Maske je treba negovati, jih obnavljati, saj želijo nastopati urejeni od nog do glave. Kako skrben je Boris Čekada, pove podatek, da je imel orač dolgo časa gumijasto masko. To mu ni bilo več všeč, saj ni bilo pristno, zato se je odločil, da bo tudi to masko izdelal iz ovčje kože. Zaradi velikosti obraza in nosu je bil postopek kar precej zapleten.

Do leta 1979 so na pepelnično sredo pripravili poberijo, to je pobiranje darov po vasi, potem pa so ta obred predstavili na pustni torek. Ženskam ni bilo najbolj po godu, da o postu jedo klobase. Še nekaj jih je motilo. Nekoč so fantje, oblečeni v dežne plašče s kapuco, prišli v hišo z vedrom pepela in vse potresli v znak boja proti kugi, kot so menili včasih. Marsikje so gospodinje jokale, saj so morale potem pospravljati vse tisto, kar so naredili fantje. Pozneje so po hišah posipali koruzo, potem pa je tudi to zamrlo.

Po poberiji pripravijo večerjo, to je klobase z zeljem, kuhana jajca, torej vse, kar naberejo pri domačinih. Sledi še vaška veselica brez vstopnine, ki traja do zgodnjih jutranjih ur. Na poberijo, na pustni torek, se ne maskirajo, le svoja oblačila obrnejo ali kako drugače pokažejo, da je pust – namažejo si obraz, na glavo si poveznejo klobuk, na nos pa dajo kakšna očala. Obvezna je seveda glasba na začetku poberije.

Za vrbiški pust je značilno, da se v vseh letih ni spreminjal. Dopolnjevali so se le posamezni liki, a maske ostajajo take, kakršne so bile sredi tridesetih let prejšnjega stoletja.

Primož Hieng

Fotografije: Primož Hieng